

Castella, el regne més pobre d'Europa a final del segle XV

Autor: Pep Mayolas

Data de publicació: 14-05-2012

Va tenir Castella els 8 milions d'habitants que ens diuen que va tenir, constituint així el motor i el nexa aglutinador de l'Imperi Hispànic de final del segle XV? O, sense burgesia, sense capitalisme, sense una forta organització comercial de ciutats i una xarxa de vies de comunicació potent; sense ports, sense un clima benèvol i una economia estable, es tracta simplement d'una xifra inflada per raons d'estat i per camuflar que Castella va ser el regne més pobre d'Europa?

La necessitat de la historiografia hispana de començar a dibuixar la supremacia de Castella per damunt dels altres regnes ibèrics, ja des del primer moment del matrimoni de Ferran d'Aragó amb Isabel de Castella (1469), va abocar els constructors del gran estat castellà a teixir una teranyina de documentació de la qual es destil·la una cort penosament itinerant, que viu en processó perpètua per la inhòspita meseta castellana, tret d'aquelles breus i rares temporades en què, per alguna cita ineludible amb la història, els gloriosos Reis Catòlics acudien (excepcionalment, repetim-ho) als regnes catalans. Pel Marquès de Lozoya, "en general, des del 1479 aragonesos i catalans, valencians i mallorquins, eren governats des de Castella i és en la cort castellana on es van forjant els organismes centrals"¹.

D'entrada, sobta que els reis consorts de Castella i Aragó s'entestessin a passar tant de temps recorrent un territori que, segons una dita de l'època, era climatològicament definit pels seus mateixos habitants com a nueve meses de invierno y tres meses de infierno², i que com a atractiu addicional comptava amb l'honor dubtós de ser el regne més pobre d'Europa. Així de clar ens ho va deixar imprès en Gabriel Maura Gamazo quan, tot fent referència al somrís displicent que esbossarien els Grans d'Espanya del segle XVI davant dels primmirats mètodes de comptabilitat d'Isabel la Catòlica, escriu amb una naturalitat no exempta de cofoisme que "aquest regne, el més pobre d'Europa quan pujà al tron la germana i successora d'Enric IV, s'acabava de convertir de sobte en nucli hegemònic de la més vasta i rica Monarquia de l'orbe"³. És a dir, gràcies a una reina, el regne més pobre d'Europa es transforma en el nucli de la Monarquia més rica del món. Hom no pot deixar de preguntar-se com va tenir lloc aquesta transformació tan radical. Ves que no hi tingués res a veure el casament d'Isabel amb l'hereu de l'Imperi mediterrani de la Corona Catalana, i que

justament en aquells anys, un súbdit català proposés a aquell hereu, ja coronat rei dels catalans, el negoci del descobriment d'Amèrica.

En Gonçal de Reparaz, bo i parlant de la Catalunya medieval com a potència marítima, ja ens avisa que "on la civilització prosperà fou en la Catalunya mediterrània"⁴, una delimitació geogràfica natural de climatologia relativament humida "més enllà de la qual comença la zona francament continental de la Península, àrida i mig desèrtica"⁵. Si resseguim cap al Sud la costa mediterrània, aleshores, hom constata que la franja d'humitat s'estreny a València i correspon a la faixa de parla catalana d'aquest reialme, la regió de regadiu, anomenada l'horta. "Fora d'ella, amb les pluges totalment insuficients, entrem novament en la desolada estepa ibèrica"⁶, que en Reparaz defineix, als anys 30 del segle XX, com a "la regió més pobra, desolada i despoblada d'Europa, descomptada la Rússia polar! Cuenca té només 17 habitants per quilòmetre quadrat; Albacete, 20; són les densitats més baixes del nostre Continent, fora de la zona àrtica!"⁷. Aquestes notes demogràfiques ens permeten d'imaginar quins qualificatius mereixeria, en temps d'Isabel i Ferran, la "desolada estepa ibèrica", si al segle XX encara era la regió més despoblada d'Europa, descomptada la Rússia polar.

En Manuel Fernàndez Àlvarez, al seu torn, es fa ressò de les dificultats que patia la comunicació a Castella a l'Edat Mitjana, i que per això la Reconquesta, feta del Nord cap al Sud, fou tan lenta. Les rutes internes corrien en el sentit dels paral·lels, obstaculitzades pels sistemes muntanyosos i els grans rius. I els obstacles "que ha de vèncer el soldat en temps de guerra són els mateixos que ha de vèncer el comerciant en temps de pau. En conseqüència, les comunicacions lentes i difícils faran que els pobles visquin gairebé aïllats i que la seva economia se'n senti, i tendeixi cap a l'intercanvi local entre la ciutat i el seu camp comarcal i al consum in situ de les mercaderies que s'hi produeixen"⁸. Després de citar un article d'en Mariano José de Larra, del 1838, on aquest glossava la precarietat dels mitjans de transport que condemnava la majoria de la població a morir pràcticament al mateix lloc on naixien, escriu que aquestes impressions de l'escriptor romàntic "ens donen idea de l'aïllament dels pobles i regions espanyoles" en una Espanya de l'Antic Règim "mal travada, pèssimament intercomunicada".⁹ "Immerses en aquest camp immens, allunyades entre si per moltes jornades de viatge (...) hi ha les ciutats (...) entrellaçades per rutes mal traçades i mai guardades amb massa seguretat, tret de quan s'utilitzen les [vies] fluvials i les marítimes"¹⁰. Si al món baixmedieval la ciutat representa l'indret on cristal·litza l'activitat econòmica, exceptuant-hi Bilbao, Sevilla, Valladolid i Segòvia, que sí que compleixen aquest paper de centres comercials, a Castella és important el nombre de "les que sorgeixen com a centres defensius o pel seu emplaçament militar de primer ordre, com és el cas d'Àvila o de Toledo, de Zamora o de Cuenca. Són ciutats emplaçades sobretot buscant la seva defensa fàcil i la força de la seva posició natural, més que no pas la fecunditat de les terres que les envolten. Ciutats que neixen per i per a la guerra, més que per al comerç, fins al punt que en elles els rius constitueixen sovint més aviat valls [de defensa] naturals que no pas vies de comunicació"¹¹. Parlem de ciutats concebudes com a refugi, com a plaça forta "el més petit possible, perquè com més petit sigui el perímetre menys costarà la seva construcció i més fàcil serà de defensar i de reparar"¹². Veiem, doncs, una Castella desèrtica, amb ciutats petites i mal comunicades entre si, a moltes jornades de viatge les unes de les altres, amb un comerç testimonial, gairebé de subsistència. "Espanya produïa en els viatgers la impressió d'un país àrid i despoblat, en el qual eren una excepció les formoses hortes com les de València, Múrcia i Granada; un gran desert la solemne austeritat del qual s'interromp per bells oasis.

En Vincenzo Quirini, en la seva relació de viatge al Senat (1506), escriu que el nombre de llars a Castella era de 250.000. Per més que en aquest número s'hi comptessin els convents i les cases pairals, habitades per molta gent, i encara que a final de l'Edat Mitjana la població visqués molt apilonada en cases en les quals la cambra individual era un luxe desconegut fins i tot en les famílies més adinerades, d'aquesta dada es pot deduir que els habitants de la comarca central d'Espanya superarien en poc el nombre de dos milions. La impressió de país pobre i poc poblat és general en tots aquells que recorregueren Espanya en els darrers anys del segle XV i en els primers del XVI, i per bé que les seves dades fossin molt imprecises, responen segurament a un concepte exacte. En Gucciardini, ambaixador de Florència, es sorprèn de l'escassetat d'habitants en ciutats i aldees; de la penúria en què vivien fins els hidalgos i de l'aspecte miserable dels habitatges, construïts de fang (...). Els documents ens indiquen que en la majoria de les aldees de Castella els habitatges eren cabanes amb sostre de palla, i que el fet d'habitar una casa coberta de teules revelava una condició gairebé senyorial"¹³.

I continua: "Aquestes característiques poden aplicar-se a totes les terres interiors de l'Aragó i de Navarra i el litoral del Nord (País Basc, Muntanya de Santander, Astúries d'Oviedo i Galícia), on el tenor de vida era encara més precari. L'economia dels països riberencs de la Mediterrània, amb les seves ciutats industrials, el seu actiu comerç i la seva agricultura florent, era molt diversa i s'assemblava més a la de les afortunades comarques centreeuropees. Una gran part de l'altiplà castellano-leonès, situat al voltant dels mil metres d'alçada sobre el nivell del mar, amb un clima extremat, és, en realitat, impròpia per a conreus agrícoles, que la posterior densitat de població va fer necessaris, i més apropiada per a aprofitaments ramaders i forestals"¹⁴.

En aquesta Castella desèrtica i aspra, aleshores, pretén la Història que s'hi aplegaven "uns vuit milions d'habitants contra poc més d'un [en] tota la Corona d'Aragó", segons en Joan Reglà¹⁵. En Fernández Álvarez ja matisa "el còmput general de l'Alonso de Quintanilla, realitzat el 1492, que establia per a la Corona de Castella –sense Granada– la xifra de 1.500.000 focs. Aital nombre de veïns es tenia per molt alt, comparat amb el que s'obtenia el 1528, que és el primer cens detallat i fidedigne –diu– que ens depara l'administració del Renaixement. Es solia prendre, a més, com a coeficient per llar, el nombre cinc, cosa que donava un total de set milions i mig d'habitants per a Castella a final del segle XV. Ara bé, en els estudis concrets que he pogut fer m'he trobat amb què el coeficient quatre resulta molt més apropiat que el cinc –diu en Fernández–, i és, per altra banda, el que consideraven els contemporanis mateixos. Amb la qual cosa, la població a principis de l'Edat Moderna podia restar xifrada en sis milions d'habitants per a la zona de Castella"¹⁶.

El mateix professor Fernández Álvarez, però, en contrast amb les seves folgades estimacions demogràfiques per a la Castella d'Isabel la Catòlica, afirma més endavant, tot referint-se a l'aposta dels reis per a privilegiar els ramaders de la Mesta, que "l'escassetesa d'homes i els grans espais buits, tal com passava a l'Espanya del Renaixement, facilitava les coses en permetre el trànsit més còmode dels grans ramats"¹⁷.

No deixa de cridar l'atenció que el comptador Quintanilla trobi 1.500.000 llars o focs el 1492, i que en Quirini n'hi trobi 250.000 el 1506. La impressió és que algú ha inflat els números. En Pierre Chaunu situa el cens del comptador dels Reis Catòlics l'any 1482 i n'atribueix la desmesura a l'objectiu de reclutar tropes per a la imminent guerra de Granada: "El Censo d'en Quintanilla no fou, versemblantment, res més que una ràpida avaluació, inflada per a les necessitats de l'administració militar, en l'exaltació de l'última fase de la Reconquesta"¹⁸. El mateix Chaunu ens informa que per en Pierre Vilar, Castella no arribaria als quatre milions d'habitants a final del segle XV¹⁹. Querini, dos milions. Vilar, no arriba a quatre, Fernández Álvarez, sis milions, i Reglà, vuit milions. Les variacions interpretatives, com podem veure, són importants.

Tot fent servir dades d'en Reglà, en Pierre Chaunu compara els fogatges de la península de final del segle XVI amb dades dels cens del 1940 i detecta "una explosió de totes les Espanyes perifèriques", "l'enfonsament selectiu del centre" i el "creixement privilegiat de tot allò que és coster en contrast amb l'estancament de l'Altiplà central"²⁰. A continuació observa que "sense Madrid, el creixement de la Meseta des de finals del segle XVI fins a mitjans del segle XX seria un creixement pròxim al zero (...). En oposició a aquest centre malalt, tota la perifèria, Catalunya, València, Portugal, Cantàbria, Andalusia, tota l'Espanya costera, cortical, concentra el dinamisme i la vida"²¹. Els historiadors es desconcerten davant aquestes realitats contradictòries. En Ramon Carande troba que les xifres del cens de 1530 no són utilitzables, perquè li semblen plenes d'errors sistemàtics pel que fa "al país pla"²². Davant dels 3.433.205 habitants per al Regne de Castella que en Haebler troba a final del segle XIX, contrastants amb els 6.300.000 pobladors per al cens de 1541²³, els estudiosos es pregunten com als segles XV i XVI Castella pot ser "el nucli federador de densa població de la Península"²⁴ i al segles XIX i XX presentar una demografia tan pobra i estancada, pròpia d'un país esllanguit. Les nostres sensacions són que algú, des del segle XVI, ens està aixecant la camisa.

Si ens entretenim a fer un petit càlcul basat en la lògica i la coherència, ara, potser podrem arribar a una idea aproximada de la veritable demografia castellana de l'època. Segons el cens de 1530,²⁵ Sevilla tenia 45.395 habitants; Valladolid, 38.100; Còrdova, 33.060; Toledo, 31.930; Jaén, 23.125. A partir d'aquí, només Medina del Campo arriba als 20.000. Però tant és. Considerem que les 17 ciutats castellanes més importants, les que tenien representació a les Corts del regne, tenien totes 45.000 habitants a finals del segle XV. És una estimació desorbitada i radicalment optimista, però fem-ne el càlcul: 45.000 per 17 ens dona un total de 765.000 habitants concentrats en les ciutats més poblades. Fins arribar als 8.000.000 d'en Quintanilla o als 6.000.000 del professor Fernández Álvarez, quants habitants hem de considerar que tenien, de mitjana, els poblets que esquitxaven, un aquí, un allà, la desolada estepa castellana? Els 2.000.000 de pobladors d'en Quirini per al 1506, tot i semblar difícils d'assolir, són els únics que s'avindrien de manera coherent, en una progressió de creixement moderat i amb alts i baixos al llarg de quatre segles, amb els 3.433.205 habitants que troba en Haebler a la Castella de final del segle XIX.

Tornant als temps d'Isabel i Ferran, "l'aposta que els Reis Catòlics feren a principis del segle XVI sobre la Mesta ha plantejat als historiadors problemes difícils (...). La cria de ramats transhumants permeté la utilització d'espais immensos i totalment despoblats. I aquesta ramaderia transhumant, en degradar la coberta vegetal i disminuir els sòls, contribuï següidament a bloquejar les possibilitats d'augment de la població. L'argument decisiu, però, és d'ordre fiscal (...). Les necessitats de l'Estat sota els Reis Catòlics impediien una refosa de la fiscalització. La Mesta subministrava mitjans als reis i, en reforçar la Mesta, els reis tenien la intenció de consolidar els seus mitjans. El llarg termini fou sacrificat a les exigències del curt termini"²⁶.

En Manuel Fernández Álvarez també ho veu així: "La Corona també estava acostumada a obtenir uns ingressos quantiosos pels seus drets sobre la llana que s'exportava, i no podia entendre que tallar aquella font d'ingressos pogués beneficiar-la (...). La Mesta estava vinculada al Consell Reial (...), una situació de privilegi que mai no assolí la indústria drapera segoviana"²⁷. L'Honrado Concejo de la Mesta estava presidit per un membre del Consell Reial, i la desmesura dels Reis Catòlics en la concessió de privilegis als ramaders es reflectí en un vell refrany dels agricultors: Dos santas y un honrado tienen el reino arruinado, en referència a la Santa Inquisició, la Santa Hermandad i l'Honrado Concejo de la Mesta²⁸.

A la llarga, aquesta política basada gairebé exclusivament en la venda de llanes a l'estranger dugué Castella al col·lapse econòmic. Un comptador de Burgos anomenat Luis de Ortiz alçava la veu d'alarma al segle XVI "davant la catàstrofe econòmica que podia sobrevenir si es continuava exportant matèria primera per valor d'u i important productes manufacturats per valor de deu"²⁹. De Ortiz reclamava el 1558 tancar el mercat d'exportació de la llana, ja que el drap flamenc que desplaçava el drap espanyol estava fet a partir de la matèria primera que Espanya subministrava. Però aquesta conjuntura econòmica favorable en aparença (Castella podia controlar la llana que enviava a l'estranger) era molt difícil d'aprofitar, comenta en Fernández Álvarez, perquè "hauria calgut desmuntar un sistema arcaic basat en els interessos immediats dels ramaders i dels exportadors burgalesos i bilbaïns. Caldria afegir que aquest ramader era, predominantment, un personatge de l'alta noblesa acostumat a percebre uns ingressos elevats a través de la venda immediata de la llana dels seus ramats, cosa que no estava considerada en detriment de la seva reputació, mentre que sí que hi havia un concepte pejoratiu en les tasques vinculades a l'obratge del drap"³⁰. És a dir: treballar estava mal vist. En Pierre Chaunu vincula la preeminència de la ramaderia sobre els conreus a l'escassetat d'homes i ho explica com una conducta heretada de l'època de la Reconquesta: "En cas d'un fet d'armes, el pastor recula i posa a recer l'essencial, mentre que el camperol ho perd tot. Es pot concedir que l'altitud i la sequedat dels alts altiplans no ofereixen a l'agricultura unes condicions fàcils; la cria de ramats extensiva és la solució que requereix menys esforç i menys inversió al principi"³¹. Hom no pot resistir la temptació de preguntar-se de què vivien els milions de castellans que l'alegre cens d'en Quintanilla situa a la Meseta, si els sòls eren pobres en calç i en fòsfats i eren, sobretot, molt àcids³², fins al punt que els "enormes trossos de terreny incult [arribaven] fins a les portes de Valladolid, capital demogràfica"³³.

Les facilitats i la legislació favorable que els grans senyors ramaders de la Mesta aconseguiren dels Reis Catòlics evidència que aquests monarques es desentengueren de les greus pèrdues que aquella legislació ocasionava als agricultors castellans, que foren sistemàticament menystinguts per la reialesa i l'alta noblesa. Als reis els interessava que els ramats poguessin circular lliurement i amb la màxima celeritat per anar als ports d'exportació o a les pastures d'hivern, que en part coincidien amb la residència hivernal dels Reis Catòlics a l'horta de València. Fins és possible, com ha apuntat sagaçment en Francesc Magrinyà, que els camps coneguts avui com a Mestalla, a la ciutat de València, fossin al segle XV les pastures on alguns d'aquells ramats castellans baixaven a passar l'hivern, i el nom de l'indret provingués d'una denominació lleugerament despectiva amb què els naturals del país es referissin a "la mestalla", els ramats i els pastors de la Mesta castellana. Si Isabel la Catòlica era senyora d'Alacant, com defensarem properament, s'entén també que es digui que aquest port del regne de València concentrava una part molt important de l'exportació de la llana de Castella cap a la Mediterrània al segle XVI³⁴. Isabel afavoriria un comerç sobre el qual cobrava drets i taxes, i encara en podia treure rendiments addicionals si a més a més era senyora de la ciutat portuària d'on sortia el gènere.

Des del punt de vista macroeconòmic, per tant, sembla que tenim elements per concloure que els gloriosos Reis Catòlics van promoure una política econòmica altament nociva per a Castella, en facilitar un domini dels ramaders que perjudicà els agricultors i estancà les ja precàries oportunitats de desenvolupament agrícola, social i demogràfic del regne. En arribar aquí, se'ns pot demanar que fem constar que la política seguida al reialme valencià també fou altament perniciosa per al municipi de València, el qual, amb la connivència de la capa burgesa censalista, va veure espremudes fins a la dessecació les seves, en principi, ben sanejades finances municipals. És veritat. Però aquí hem d'adduir que, després d'ofegar-la, el rei acudí en rescat de la seva capital, el 1503, en disposar la constitució de la Casa de Contractació de pas obligatori per anar a les Índies a la Llotja de la Seda de València, i no a Sevilla, com vol la història retocada. La incidència del primer comerç americà en el fabulós redreç de l'arruïnada (1491) ciutat de Barcelona en menys de deu anys (1493-1503), un fenomen espectacular que roman pendent d'un estudi seriós, devia obrir els ulls al Rei Catòlic, qui trobà que la millor manera de sanejar l'economia de l'asfixiada València passava per la injecció percentual dels recursos excepcionals que arribaven del Nou Món. Tindrem oportunitat de parlar-ne en altres treballs.

Una altra peculiaritat que també crida l'atenció és el paper d'exportadora de blat que juga Castella i l'escassetat permanent de gra que es detecta a la riba mediterrània de la península ibèrica i, en especial, al regne valencià. Bo i

parlant dels dèficits cerealístics de València als primers anys de mandat de Ferran II, l'Ernest Belenguer ens situa de seguida amb la seva prosa rimada: "Salvades les varietats regionals, existents sobretot a les zones litorals –d'un gra més primerenc–, i les continentals, el blat, en termes molt generals, és sembrat d'octubre a desembre per ésser collit de finals de maig a primers de juliol. Això vol dir que hom viu de les collites estivals els mesos posteriors, d'agost a desembre. A partir del gener, el romanent de la passada recol·lecció comença a escassejar i són els mesos de gener a abril el més propicis a la carestia. D'aquí ve que l'escassetat i els probables avalots siguin documentats gairebé sempre cap a les mateixes dates: commocions de febrer de 1484; penúria de febrer, març i abril de 1485".³⁵ El mateix Belenguer ens confirma que "les compres cerealístiques es desplaçaren cap a la Meseta on Castella suplantà aquests anys Sicília –un corrent molt afavorit per la unió personal de la monarquia hispànica el 1479–. I el regular subministrament castellà adquirí un paper tal que si bé no pogué impedir les puges progressives en el preu del blat, si més no evità durant força temps uns conflictes que haurien pogut degenerar en avalots; precisament els jurats, adonant-se de la importància del blat de la Meseta, auspicïaren repetides voltes la intensificació de la relació econòmica amb Castella, que els asseguraria l'avituellament ininterromput i aneu a saber si un abaratiment en les seves adquisicions".³⁶ La relació de València amb els veïns castellans s'intensificà de tal manera que el 1484, "Castella s'havia convertit en el seu mercat proveïdor gairebé exclusiu".³⁷

Si el regne de Castella tenia sols tan poc productius i uns agricultors damnificats pels privilegis dels ramaders transhumants, com hem vist, i tantes boques per alimentar, segons repeteixen la majoria de dades demogràfiques de la història oficial, hom es pregunta com és que els vuit milions de castellans mal nodrits es converteixen en els principals proveïdors de blat del milió escàs d'habitants de la Corona Catalana durant el mandat dels Reis Catòlics. Tan grans eren els excedents de blat de Castella? Tan escassa era la producció de gra de Catalunya, Aragó i València, que no en tenien prou amb les collites pròpies i el blat que arribava tradicionalment de Sicília, que havien de comprar-ne més a Castella? Qüestions com aquestes són les que ens empenyen a demanar als historiadors acadèmics una reflexió seriosa sobre on es concentrava veritablement el pes demogràfic dels regnes d'Isabel i Ferran.

Continuem ara amb les impressions de la Castella de finals del segle XV que ens transmeten diferents historiadors. La sensació general és que es confirma el mal moment econòmic i l'estadi de subdesenvolupament i desvertebració d'un territori que la historiografia ens sol presentar com a superpoblat –i, per tant, potencialment hegemònic– en relació als regnes veïns de la Corona Catalana. En Garret Mattingly, per exemple, el biògraf més acreditat de Caterina d'Aragó, filla dels Reis Catòlics i reina d'Anglaterra per matrimoni amb Enric VIII, ens retrata així el territori castellà: "En cap altra zona d'Europa occidental eren les ciutats més dèbils i escasses, ni l'Església més ama i senyora de cors i ments, tant entre els rústics com entre els hidalgos".³⁸ Per en Mattingly, era un regne ancorat en la medievalitat.

Abans de cantar les excel·lències d'Isabel per a revertir la situació del seu reialme, en William H. Prescott, al seu torn, destaca "la miserable condició del poble [de Castella] i la total carència de totes les arts útils".³⁹ Si el treball estava mal vist, la manca de les arts útils només podia ser-ne la conseqüència natural. En Jordi Bilbeny hi fa un esment directe i reflecteix la precària realitat en què hom vivia constrenyit "a Castella, on els hidalgos i els nobles estaven impossibilitats, per raons de sang i d'honra, a fer feines manuals i on les classes socials eren molt marcades i fer un salt d'un estament a l'altre era totalment impossible. I on, a més, és un «fet històric generalment acceptat que no hi ha burgesia» al segle XVI. I no només no hi havia burgesia, sinó que, per En Joseph Pérez, durant la governació d'En Cisneros, «al 1516-1517 es redactaren uns memorials, anticipant-se als arbitristes de finals de la centúria i principis del segle XVII, per denunciar el risc de subdesenvolupament dels regnes de Castella»".⁴⁰

El mateix Bilbeny conclou, a continuació, que, davant l'absència d'un estament burgès a Castella, "no ens hauria d'estranyar que l'Elliot concreti que «la Corona d'Aragó, encara que menor en extensió i població, havia fet gala d'una vitalitat no igualada per Castella». O, com ha clavat En Pierre Chaunu, «qualsevol que fos el pes global de Castella al 1500, és impossible deixar de veure l'avenç tècnic de l'Espanya mediterrània», fins a tal punt que creu que «Castella fou una colònia de l'Espanya mediterrània»".⁴¹

Un detall simptomàtic de la solvència financera que es podia esperar de Castella és a on empenyorava la reina Isabel les seves joies. No hi havia cap ciutat castellana que acceptés els béns de la seva reina com a garantia d'un préstec? Sembla que no. O potser és que no tenien prou liquiditat per afrontar-lo? Vejam què diu en Ferran Soldevila sobre el famós afer de les joies i el descobriment d'Amèrica a la seva *Historia de España*: "Isabel oferí, segons Las Casas i Hernando Colón, empenyorar, si calia, les joies de la seva cambra per reunir el milió de maravedisos que en Colom sol·licita per a l'empresa. En Santàngel es posa genoll en terra i ofereix avançar-ho del seu peculi. No arribà, doncs, la reina a empenyorar les seves joies, com vol la llegenda, repetida tantes vegades encara després d'haver estat

desmentida. Per altra banda, no s'ha d'interpretar tortament el gest de la reina. Les joies, fins i tot la corona, eren aleshores per als reis valors constantment negociables que empraven sovint. Precisament en aquella hora, una part de les joies de la reina Isabel es trobaven empenyorades a València i a Barcelona, per a respondre de les quantitats que havien assegurat el rescat de la ciutat de Baça⁴².

En Juan Manzano precisa una mica més sobre aquest afer i ens informa que el préstec pujava 60.000 florins d'or, garantits de la següent manera: el collar que li havia regalat Ferran a l'hora de contraure matrimoni responia de 20.000 florins, la Corona rica de Castella, de 35.000 i pels 5.000 florins restants donà garanties suficients el tresorer Gabriel Sánchez o Sanxis⁴³. Així, si la corona de la reina de Castella romanien a València en penyora de 35.000 florins, com es presentava Isabel davant dels seus súbdits naturals? La resposta és senzilla: de cap manera. No li calia. La reina residia eminentment al regne valencià on, si necessitava les joies per haver de fer alguna compareixença oficial al costat del rei, es rescataven momentàniament o eren cedides com una deferència a la sobirana, es procedia a l'acte, i en acabat tornaven al dipòsit com a objectes de garantia. I és així com al 1492, bona part dels collars i penjolls encara romanien empenyorats i va haver de ser en Santàngel, del seu peculí personal, qui sufragués l'expedició d'en Colom, com a bestreta d'un finançament que havien d'haver dut a terme les arques reials.

La confirmació palmària de la sentència del duc de Maura (Castella era el regne més pobre d'Europa a final del 1474), però, es fa palesa en el fet, altament significatiu, que entre 1480 i 1498 no es varen convocar Corts castellaness⁴⁴. No és pas un període irrellevant en la història d'Espanya; ben al contrari: crec que pocs historiadors gosarien discutir que és un dels més importants. En aquests anys s'inicia la fase decisiva de la guerra de Granada que culminarà amb la conquesta de l'últim reialme musulmà de la península; els Reis Catòlics instauraran l'únic òrgan comú de la monarquia als seus regnes hispànics, la temible Inquisició castellana; es produirà l'arribada a la cort d'en Colom i el seu projecte d'expedició a les Índies Occidentals, es duran a terme la Descoberta d'Amèrica, la històrica recepció reial amb tramesa de cartes i ambaixadors a tota la Cristiandat i els primers viatges de colonització a les Antilles; es signarà el nou tractat amb Portugal, pretesament a Tordesillas, per al repartiment geogràfic de l'Atlàntic; entremig s'emetrà l'històric edicte d'expulsió dels jueus, tindrà lloc l'obertura de les primeres impremtes a moltes ciutats i s'impulsarà la reforma monacal pendent de fa dècades tot aprofitant l'arribada d'un cardenal valencià al solí pontifici; es recuperarà la sobirania dels comtats del Rosselló i la Cerdanya; s'intervindrà militarment i política al regne de Nàpols; es concertaran i celebraran els matrimonis dels tres fills grans dels Reis Catòlics, que entroncaran la monarquia hispànica amb les principals cases reials europees; i s'haurà de lamentar la mort en plena joventut, el 1497, de l'hereu del tron.

Cap d'aquests esdeveniments (llevat del darrer, és clar), en origen o en conseqüència, va constituir un motiu de convocatòria del parlament castellà ni va ser tractat, encara que fos tangencialment, en el decurs d'unes Corts de Castella. Per què havien de convocar Corts a Castella, Isabel i Ferran, si no en podrien treure un subsidi mínimament sucós per fer front a les necessitats pecuniàries de la monarquia? Bo i així, l'itinerari reial d'aquells anys ens assegura que els monarques hispans es passaven de maig a setembre fent la guerra al regne de Granada, conquerint-ne cada any un trosset⁴⁵ i, després d'aquells estius asfixiants a Andalusia, vivien bona part de les tardors i els hiverns d'aquella dècada en algun indret de Castella o voltant per l'acollidora meseta, no fos que es perdessin el bo i millor dels nueve meses de invierno de la dita. Però, curiosament, mai no van convocar-hi Corts: no hi havia decisions polítiques a sospesar, ni determinacions jurídiques a prendre-hi, ni subsidis econòmics a recaptar. Les dates de les dues Corts esmentades coincideixen simptomàticament, això sí, amb els anys de vida del príncep Joan. Nascut al 1478, fou jurat com a hereu del tron en les sessions del 1480 a Toledo⁴⁶, i el parlament castellà no tornarà a ser convocat fins després de la mort del príncep, el 1497, i de la pèrdua de la criatura que n'esperava la seva vídua, Margarida d'Àustria, el 1498.⁴⁷ Les Corts castellaness d'aquest període, per tant, fa l'efecte que només es convoquen quan els naixements i les morts dins la família reial alteren la línia successòria i cal jurar un infant nou com a hereu o hereva de la Corona. De fet, es diu que fou el comptador major d'Isabel, en Gutierre de Cárdenas, qui aconsellà als reis la convocatòria de les Corts de Toledo el 1480 per jurar el príncep Joan "i així evitar dubtes en la successió"⁴⁸. De manera que, si els monarques actuaren a resultes d'un suggeriment, vol dir que ni tan sols havien previst de convocar el parlament castellà. La irrellevància econòmica i política de Castella en comparació amb els regnes de la Corona Catalana resta, aleshores, cabalment en evidència. Però la història arranjada –fixem-nos-hi– s'entesta a fer passejar els reis per Castella, com aquell qui res, i a governar els territoris de la Corona Catalana des de Castella, mentre les diferents sessions parlamentàries romanen obertes i es van succeint, durant el mateix període, als diferents regnes de la mal anomenada Corona d'Aragó.

Cal desmuntar el mite d'una vegada: al darrer terç del segle XV, el regne de Castella no estava en condicions tècniques, econòmiques, socials, ni demogràfiques per afrontar ni la reconquesta de Granada, ni la Descoberta del Nou Món, ni la conquesta i colonització de les noves terres d'ultramar, un esforç titànic dels nostres avantpassats que hauríem d'aprendre a considerar definitivament com a l'expansió atlàntica natural de l'Imperi Mediterrani Català.

1 MARQUÉS DE LOZOYA, Historia de España; Salvat Editores SA, Barcelona, 1967, Tom III, p. 59.

2 JOHN LYNCH i JOHN EDWARDS, Historia de España. 4. Edad Moderna. El auge del Imperio. 1474-1598; Crítica, Barcelona, 2005, tom 4, p. 151.

3 GABRIEL MAURA GAMAZO, El Príncipe que murió de amor, Aldebarán Ediciones SL 2000, Madrid, 2000, p. 118.

4 GONÇAL de REPARAZ i RUIZ, Catalunya a les mars; Atenes A.G., Barcelona, 1930, p. 25.

5 Ídem, p. 24, nota 1.

6 Ídem, p. 25.

7 Ídem.

8 MANUEL FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, Isabel la Católica; Espasa Calpe SA, Pozuelo de Alarcón, 2003, p. 461.

9 Ídem, p. 462.

10 Ídem, p. 475.

11 Ídem, p. 476.

12 Ídem, p. 477.

13 MARQUÉS DE LOZOYA, ob. cit., vol. III, p. 199-200.

14 Ídem.

15 JOAN REGLÀ, Història del País Valencià. De les Germanies a la Nova Planta; Edicions 62 SA, Barcelona, 1975, vol. III, p. 111.

16 M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, ob. cit., p. 463.

17 Ídem, p. 475.

18 PIERRE CHAUNU, La España de Carlos V. 1/ Las estructuras de una crisis; Ediciones Península, Barcelona, 1976, p. 61.

19 Ídem, p. 122.

20 Ídem, p. 66.

21 Ídem, p. 67-68.

22 Ídem, p. 68.

23 Ídem.

24 Ídem, p. 69.

25 Ídem, p. 101.

26 Ídem, p. 87-89.

27 M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, ob. cit., p. 474-475.

28 MARQUÉS DE LOZOYA, ob. cit., vol. III, p. 201.

29 M. FERNÁNDEZ ÁLVAREZ, ob. cit., p. 474.

30 Ídem.

31 PIERRE CHAUNU, ob. cit., p. 87.

32 Ídem, p. 77.

33 Ídem, p. 76.

34 JOAN REGLÀ, Història del País Valencià, ob. cit., p. 53.

35 ERNEST BELENGUER i CEBRIÀ, València en la crisi del segle XV; Edicions 62, SA, Barcelona, 1976, p. 127, nota 94.

36 Ídem, p. 132.

37 Ídem, p. 135.

38 GARRET MATTINGLY, Catalina de Aragón; Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1942, p. 17.

39 WILLIAM H. PRESCOTT, ob. cit., vol. I, p. 159.

40 JORDI BILBENY, "El Lazarillo de Tormes va ser escrit en català", estudi preliminar a l'edició de La vida de Llàtzer de Tormos; Llibres de l'Índex, Barcelona, 2007, p. 255.

41 Ídem, p. 257.

42 FERRAN SOLDEVILA, Historia de España; Crítica (Grijalbo-Mondadori S.A.), Barcelona, 1995, vol. I, p. 434.

43 JUAN MANZANO MANZANO, Cristóbal Colón, 7 años decisivos de su vida, 1485-1492; Ediciones Cultura Hispánica, Madrid, 1964, p. 196.

44 HUGH THOMAS, El Imperio Español. De Colón a Magallanes; Editorial Planeta SA, Barcelona, 2006, p. 63.

45 MARQUÉS DE LOZOYA, ob. cit., vol. III, p. 81-90.

46 GABRIEL MAURA GAMAZO, ob. cit., p. 27-28.

47 Ídem, p. 210.

48 RAMON EZQUERRA, Diccionario de Historia de España; Alianza Editorial SA, Madrid, 1979, vol. 1, p. 681.